

УДК 061.12(477)“19”

С. В. Старовойт
канд. іст. наук
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАН УКРАЇНИ У 1951–1955 РОКАХ

Представлено стислий огляд архівних джерел з історії НАН України періоду 1951–1955 рр. Надано характеристику окремих комплексів документів, що зберігаються в центральних державних архівах України, архівах та архівних підрозділах установ НАН України. Проаналізовано їхній видовий склад та інформативне наповнення з позицій подальшого використання для реконструкції наукової та організаційної діяльності НАН України у задекларований період.

Ключові слова: НАН України, джерелознавство, історія науки, документ.

Національна академія наук України становить найрозгалуженішу систему наукових установ нашої країни. Її історія та діяльність неодноразово ставали об'єктом для досліджень фахівців-істориків. Меншою мірою – за часів Радянського Союзу, більшою – за часів незалежної України, коли дослідники отримали значно ширший доступ до архівних джерел та можливість висловити своє бачення історичного процесу, відмінне від загальноприйнятого в радянські часи та вільне від ідеологічних нашарувань. Наразі відома ціла низка монографічних досліджень різного характеру (Б.Є. Патона, В.М. Терлецького, В.Є. Тонкаля, А.П. Шпака, В.М. Палія, С.В. Кульчицького, Ю.В. Павленка, Ю.О. Храмова, С.П. Рудої, В.А. Кучмаренко, Л.В. Матвеевої та ін.) та авторських публікацій (О.С. Онищенко, В.І. Онопрієнка, Л.А. Дубровіної, І.В. Верби та ін.)¹, присвячених історії НАН України та її установ. Проте ніша в історичних дослідженнях, пов'язана з розробкою проблем формування та наповнення джерельної бази з історії НАН України через розпорошеність останньої і пов'язану з цим складність опрацювання, довго залишалася незайнятою. Лише з початку 1990-х років питаннями вивчення принципів формування, аналізу складу та змісту документів,

виявлення можливостей реконструкції джерельної бази шляхом взаємодоповнення документальної інформації з різних комплексів архівних та опублікованих джерел став займатися колектив Інституту архівознавства НБУВ (ІА НБУВ), членом якого є й авторка даної статті. За цей час було виявлено та опрацьовано значний масив архівних документів з історії НАН України в різних архівосховищах, на підставі аналізу якого було розроблено концепцію серії збірників документів «Історія Національної академії наук України» та опубліковано десять книг, що охоплюють хронологічний період діяльності НАН України з 1918 до 1950 р.²

Наукова робота, спрямована на реконструкцію джерельної бази з історії НАН України, і подальше встановлення основних тенденцій в науковій та організаційній діяльності установ НАН України продовжується. Наразі об'єктом дослідження обрано наступний хронологічний період в історії НАН України – 1951–1955 рр. Саме джерелам, що містять інформацію про цей час діяльності НАН України, а тоді – АН УРСР, місцям їх зберігання в установах архівної системи України та критеріям відбору й присвячена дана стаття.

Найбільший масив документів з історії НАН України за весь час її діяльності і, зокрема, за період 1951–1955 рр. сконцентровано в Архівному фонді НАН України, до складу якого входить декілька комплексів документів – архів Президії, архіви установ і організацій, особові архіви провідних учених НАН України і низка фондів ліквідованих установ, що зберігаються в ІА НБУВ. З огляду на висвітлення в документах всіх аспектів діяльності Академії, найбільш представницьким є фонд архіву Президії НАН України. Документи, що найширше розкривають діяльність Академії (постанови, розпорядження, протоколи засідань Президії та додаткові матеріали до них, документи сесій Загальних зборів АН та ін.), сконцентровані в описі «Секретаріат». В описі «Планова комісія» представлено планову та звітну документацію АН УРСР, її відділів та установ про науково-дослідну, організаційну, видавничу діяльність, плани впровадження в народне господарство результатів науково-дослідних робіт установ АН, документи про надання установами АН УРСР наукової допомоги гідробудівництву в Україні. Документи з діяльності всіх відділів АН цього періоду акумульовані в описі «Відділення», де представлено протоколи засідань їхніх бюро, документи про роботу сесій відділів та виголошені на них доповіді, видавничі плани інститутів, доповідні записки про наукові роз-

робки, впровадження їхніх результатів у виробничу практику тощо. Звіти про наукову роботу окремих академічних установ об'єднані в описі «Інститути», документи, пов'язані з видавничою діяльністю Академії, – в описі «Редакційно-видавнича рада», де представлено протоколи засідань Ради та звіти про її роботу, документи про затвердження наукових праць до друку, відгуки та рецензії на них тощо. Документи про міжнародні зв'язки АН УРСР, які стали активно розвиватися в цей період, сконцентровано в описі «Міжнародні зв'язки», в якому є документи щодо відвідування академічних установ делегаціями вчених з різних країн, про налагодження співпраці між їхніми академіями наук та АН УРСР, про участь науковців України в міжнародних наукових заходах. Документи про фінансове забезпечення АН УРСР у 1951–1955 рр. представлено в описах «Центральна бухгалтерія» та «Фінансово-плановий відділ». Плани та звіти по капіталовкладеннях цього періоду діяльності АН УРСР, акти державних комісій з прийняття в експлуатацію закінчених об'єктів та титульні списки капітальних будівельних робіт представлено в описі «Відділ капітального будівництва». Всі документи, що стосуються наукових кадрів, їхньої ротації, діяльності аспірантури та стану підготовки наукових кадрів, атестації співробітників АН сконцентровано в описі документів з особового складу та описі «Відділ наукових кадрів і аспірантури».

Із загальної кількості архівів установ НАН України, що є сучасними складовими АФ НАН України, інтерес становлять ті, що містять у своїх фондах джерела про науково-дослідну та організаційну діяльність установ у 1951–1955 рр. Це, насамперед, архіви установ, що тоді функціонували в академічній структурі. Їхня градація така: діючі від того часу до наших днів – Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона, Інститут механіки ім. С.П. Тимошенка, Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного, Інститут геологічних наук, Інститут історії України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського та Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, Національний ботанічний сад та ін.; утворені в більш пізній період діяльності Академії, але до складу архівних фондів яких увійшли документи установ-попередників – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Фізико-механічний інститут ім. Г.В. Карпенка, Інститут металофізики ім. Г.В. Курдюмова, Інститут проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича та ін.; діючі протягом 1951–

1955 рр., але ліквідовані в наш час – Об'єднаний інститут економіки, Рада з вивчення продуктивних сил України. Як правило, в архіві кожної з цих установ обов'язково представлена планова та звітна документація, накази директора з основної діяльності та особового складу, листування щодо виконання науково-дослідних робіт, кошториси, штатні розписи; вибірково – документи про капітальне будівництво, діяльність аспірантури, інформація про зростання наукових кадрів.

Серед масиву документів особового походження видатних учених НАН України, що зберігаються в ІА НБУВ, інтерес представляють фонди тих науковців, які в означений період працювали в академічних установах (Є.О. Патон, П.С. Погребняк, Г.М. Савін, З.М. Аксентьева, О.І. Бродський, А.І. Кіпріанов, Є.В. Зверозомб-Зубовський, І.Г. Підоплічко та ін.). З огляду на посади, які вони обіймали в академічній структурі (провідні наукові співробітники або керівники установ, керівники академічних відділів чи члени Президії), у складі особових фондів часто представлена низка документів – витяги з протоколів, доповідні записки, інформації, листування, що містять відомості про діяльність установ і НАН України загалом у 1951–1955 рр., окремі наукові розробки, трансформації структури тощо. Їхня інформація є важливим доповненням до загальних документів з діяльності Академії наук.

З урахуванням об'єктивних та суб'єктивних факторів, що вплинули на розпорошення досліджуваного джерельного масиву, до об'єктів джерелознавчого пошуку належать фонди трьох центральних державних архівів України – ЦДАГО, ЦДАВО та ЦДКФФА ім. Г.С. Пшеничного.

Серед численних фондів ЦДАВО України найбільш перспективним у плані наявності документів з історії НАН України є фонд Ради Міністрів УРСР з огляду на те, що з квітня 1934 р. Академія перебувала в її підпорядкуванні. Саме в матеріалах цього фонду представлено ініціативні документи АН УРСР зі створення нових установ, інформації про загальний стан розвитку наукових досліджень, змін кадрового складу та ін. Певний відсоток документів представлено також у фондах низки міністерств УРСР. Склад документів фондів Міністерства сільського господарства, його Державної комісії з сортовипробування та апробації плодово-ягідних культур і винограду та Міністерства лісової промисловості проаналізовано на предмет виявлення документів, що висвітлю-

ють діяльність академічних установ Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР, міністерств фінансів та державного контролю – для виявлення загальних академічних кошторисів та інших матеріалів, що торкаються проблем фінансування діяльності АН УРСР у 1951–1955 рр., Міністерства освіти – для виокремлення документів щодо підготовки наукових кадрів та співпраці установ Академії з вищими навчальними закладами України. Фонд Міністерства культури УРСР переглянуто з метою пошуку документів, що торкаються діяльності двох академічних бібліотек – бібліотеки Львівського філіалу АН УРСР та Державної публічної бібліотеки АН УРСР; фонд Міністерства місцевої паливної промисловості УРСР та Об'єднаного будкомунбудівництва газопроводу Дашава–Київ – для виявлення документів про застосування на практиці результатів наукових досліджень низки академічних установ. У ЦДАВО України зберігається також окремий фонд Інституту лісівництва АН УРСР, який не ввійшов до складу Архівного фонду НАН України і був переданий до даного архіву, бо на момент припинення своєї діяльності знаходився в структурі Академії сільськогосподарських наук. Однак він містить документи про роботу установи в академічній структурі досліджуваного періоду. Також тут зберігається низка особових фондів, що також містять документи з історії Академії наук 1951–1955 рр.: учених АН УРСР – академіків П.О. Свириденка, М.Д. Стражеска та О.Г. Гольдмана, члена-кореспондента В.П. Муравйова та Голови РМ УРСР Д.С. Коротченка, до якого, з огляду на займану посаду, часто зверталися представники АН УРСР для вирішення важливих стосовно діяльності Академії проблем.

Фонди ЦДАГО України залучені до кола джерелознавчих інтересів з урахуванням особливостей тогочасної системи державного організаційного керування – незалежно від підпорядкування, діяльність будь-якої державної установи так чи інакше підлягала контролю з боку партійних організацій. Якщо говорити про АН УРСР, то до її діяльності пильна увага була прикута ще з другої половини 1920-х років. Це підтверджується наявністю в різних структурних групах архівного фонду ЦК КП(б)У, що зберігається в згаданому архіві, документів з історії Академії наук. Найчисельніші групи документів, які висвітлюють діяльність Академії у 1951–1955 рр., відквалилися серед матеріалів загального відділу – як відкритої, так і секретної його частини (описи 23, 24, 30, 41), та відділу науки і вищих навчальних закладів (опис 71). В меншому обсязі

вони представлені в протоколах засідань Політбюро ЦК і матеріалах до них (опис 6) та документах відділу агітації і пропаганди ЦК КП(б)У (опис 70). Поодинокі документи з історії НАН України цього періоду зустрічаються серед матеріалів промислових відділів (опис 76), відділу легкої і харчової промисловості (опис 78), сільськогосподарського відділу (опис 80) та відділу будівництва і міського господарства ЦК КП(б)У (опис 79).

На жаль, у джерельному масиві Архівного фонду НАН України присутня надзвичайно мала кількість ілюстративних матеріалів, що висвітлюють діяльність Академії. Саме тому було вивчено фонди ЦДКФФА ім. С.Г. Пшеничного, у складі яких сконцентровано кіно-, відео-, фото- та фонодокументи, що утворилися в процесі функціонування існуючих нині установ і тих, які діяли раніше на сучасній території України, зокрема й ті, що стосуються діяльності АН УРСР у 1951–1955 рр.

Переходячи до безпосереднього огляду джерел, варто відзначити, що найбільший кількісно масив – джерела з архіву Президії НАН України – є найбільшим і за ступенем концентрації, видовим та інформативним наповненням. У складі документів цього архіву присутні як документи, створені в апараті Президії, академічних установах та окремими співробітниками, так і документи інших установ та організацій, що відклалися у фонді як свідчення науково-організаційної діяльності керівного органу Академії. Це документи вищих та місцевих органів державної влади, партійних організацій, Академії наук СРСР та академії наук інших союзних республік, направлені до АН УРСР. Найбільш різноаспектну та сконцентровану інформацію про всі види діяльності АН УРСР у 1951–1955 рр. безперечно містять протоколи засідань Президії АН УРСР³. Документи, що найповніше розкривають тематику та висвітлюють результати науково-дослідної діяльності АН УРСР у 1951–1955 рр., це звітна та планова документація. Найбільшими плановими документами є п'ятирічний план підготовки наукових кадрів та пояснювальна записка до генерального плану капітального будівництва АН УРСР на 1951–1955 рр. Завдяки тематичному плану АН УРСР на 1951–1955 рр. окреслюється коло головних наукових проблем, визначених для установ пріоритетними напрямками досліджень. П'ятирічний план підготовки наукових кадрів свідчить про велику увагу, яку надавали в Академії підготовці молодих наукових кадрів, і обраний напрям до значного зростання їхньої кількості протягом

наступного п'ятиріччя. Пояснювальна записка до генерального плану капітального будівництва АН УРСР на 1951–1955 рр. дає вичерпну характеристику стану забезпечення приміщеннями академічних установ на початок 1951 р., акцентує увагу на найбільш проблематичних для розв'язання моментах і накреслює конкретні шляхи їхнього вирішення.

Звітні документи дають можливість прослідкувати ступінь розробленості кожної з дослідних тем протягом п'ятиріччя та ступінь особистісного внеску наукових співробітників у дослідницькі процеси, оцінити отримані результати, врешті, визначити відправні моменти в започаткуванні та подальшому оформленні нових наукових напрямів. Також вони містять інформацію про структурні зміни, видавничу діяльність, стан підготовки наукових кадрів, розвиток матеріально-технічної бази, наукові зв'язки. Річні звіти АН УРСР з 1951 до 1955 р. інформують про те, що певний відсоток досліджень було представлено комплексними проблемами, які розв'язувалися під керівництвом Ради з вивчення продуктивних сил УРСР низкою установ. Тільки у 1951 р., згідно з планом Ради, дослідження здійснювалися силами 22 інститутів АН УРСР і 38 галузевих інститутів і вузів України. З 126 тем, виконаних за цими комплексними проблемами, 78 було виконано інститутами Академії і 48 – галузевими інститутами та вузами України. Такий само підхід до вирішення поставлених завдань спостерігався і в роботі Комітету сприяння будівництву гідроелектростанцій, каналів і зрошувальних систем, що працював при Президії АН УРСР. Щодо проблем, які розроблялися не комплексно, а індивідуально інститутами АН УРСР, то в 1951 р. було розроблено 146 наукових проблем, які об'єднували 612 тем⁴. Це засвідчує тенденцію до зменшення комплексного підходу в дослідженнях АН УРСР, який переважав у науково-дослідній діяльності в попередні декілька п'ятиріч. Концентровану інформацію про головні досягнення установ АН УРСР за п'ятирічку містять «Короткі підсумки наукової діяльності АН УРСР за 1951–1955 рр.»⁵.

Інформацію, викладену в планах і звітах, розширюють і доповнюють різноманітні довідки: про впровадження досягнень Інституту використання газу в комунальному господарстві та промисловості в народне господарство УРСР, про стан науково-дослідної роботи в заповідниках АН УРСР та наукових досліджень Інституту загальної та неорганічної хімії АН УРСР у галузі очищення питної

води та промислових стічних вод, про роботу установ Відділу технічних наук щодо вирішення проблем технічного прогресу та роботу наукових добровільних товариств, про стан та заходи щодо покращення видавничої діяльності, про наявні площі та необхідні додаткові асигнування, про стан гуртожитків для аспірантів та ін.

Окремо слід відмітити такий вид документів, як інформації Президії АН УРСР та дирекцій її установ до керівних органів влади. Вони містять відомості про виконання урядових постанов, зв'язки з науковцями зарубіжних країн, діяльність окремих установ, академічні заходи, що проводилися на республіканському рівні. Зокрема, це інформації заступника голови Комітету сприяння будівництву гідроелектростанцій, каналів і зрошувальних систем академіка І.Т. Швеця щодо виконання урядових постанов про будівництво Каховської ГЕС і Південноукраїнського каналу та Головного вченого секретаря Президії АН УРСР про заходи академічних установ з підготовки відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією, направлені Секретарю ЦК КП(б) України І.Д. Назаренку; інформації про діяльність Українського товариства охорони природи, необхідність вивчення та використання мінеральних вод і лікувальних грязей Криму, направлені до РМ УРСР; щодо участі установ Академії наук в озелененні міст і робітничих селищ республіки – до Міністерства комунального господарства УРСР тощо⁶.

Питання науково-організаційної діяльності Академії розкриваються в постановах, зверненнях, клопотаннях, доповідних та пояснювальних записках, листах Президії АН УРСР та керівників академічних установ.

Низка звернень, направлених Президією АН УРСР до ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР, стосується серйозних змін у внутрішній академічній структурі – доцільності розукрупнення Відділу суспільних наук та Відділу фізико-математичних, хімічних і геологічних наук, організації в системі АН інститутів географії (на базі Інституту географії КДУ ім. Т.Г. Шевченка) та рослинництва, переведення Інституту чорної металургії з м. Києва до м. Дніпропетровська. Піднімаються в зверненнях також питання про створення нових сейсмічних станцій в системі АН УРСР та доцільність подальшого функціонування окремих інститутів Відділення сільськогосподарських наук у складі Академії наук. Деякі стосуються використання рідкого природного газу метану в побуті та в роботі автомобільного транспорту, забезпечення Львівської бібліотеки

АН УРСР повним комплектом видань Української РСР. Інші – збільшення сум планових капіталовкладень на будівництво, сприяння в проведенні подальшого дослідження керченських руд Інститутом гірничої справи, побудову книгосховища Державної публічної бібліотеки УРСР. Турботу з боку АН УРСР про молоді наукові кадри виявляють звернення до ЦК КП(б)У щодо централізованого розподілу на роботу випускників аспірантури АН та до міністра культури УРСР К.З. Литвина про організацію секції для роботи з молодими вченими Києва; про соціальний захист співробітників Академії – звернення до секретаря Київського обкому КП(б)У П.Т. Тронька щодо надання житла співробітникам АН УРСР⁷.

Представлені серед документів також звернення до самої АН УРСР, зокрема від Президента АН СРСР О.М. Несмеянова та керівників структурних підрозділів АН СРСР – Відділення літератури та мови, Астрономічної ради з питань координації спільних досліджень. Вони містять інформацію про проведення астрономічних спостережень в рамках Міжнародного геофізичного року, закликають публікувати результати наукових досліджень у виданнях обох академій. Звернення Центрального геофізичного тресту Міністерства геології і охорони надр СРСР, направлене до Президента АН УРСР О.В. Палладіна, стосується виготовлення фахівцями Інституту машинознавства і автоматики АН УРСР розробленої ними геологорозвідувальної апаратури для її подальшого практичного застосування⁸.

Різноаспектна інформація про плани Академії та результати діяльності розкривається в доповідних і пояснювальних записках Президії АН УРСР. Деякі з направлених до РМ СРСР стосуються відновлення в складі Академії Інституту мінеральної сировини, надання Інститутові агробіології експериментальної наукової бази у Винниках, медичного забезпечення поліклініки АН УРСР новим приміщенням. Інші – виконання спільної постанови РМ УРСР та ЦК КП(б)У «Про заходи по впорядкуванню місць на території УРСР, зв'язаних з життям і діяльністю Т. Г. Шевченка», необхідності концентрації всієї літературної спадщини українських письменників в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка. Доповідні записки, направлені до ЦК КП(б)У, містять інформацію про заходи АН УРСР щодо зміни структури та впорядкування штатів установ, змін у складі академічних періодичних видань, відновлення видання «Украинского физического журнала» та започаткування журналу «Автоматика»,

розширення міжнародних зв'язків АН УРСР та необхідності утворення в її структурі іноземного відділу.

Низка доповідних записок від співробітників та директорів академічних установ до Президії АН УРСР присвячена питанням організації сейсмічної служби в УРСР (старшого наукового співробітника Інституту геології корисних копалин С.В. Євсєєва), проведення подальших досліджень на ельбрусській базі АН УРСР (дирекції Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця) та обладнання катера-лабораторії для Інституту гідрології та гідротехніки, щоб здійснювати нагляд за станом гідротехнічних споруд та рухомих суден (директора інституту академіка Г.Й. Сухомела), утворення в складі АН УРСР науково-дослідного інституту з фізіології тварин та людини (члена-кореспондента М.Ф. Гулого), необхідності організації маспектрометричної лабораторії в структурі Інституту фізичної хімії ім. Л.В. Писаржевського (директора інституту академіка О.І. Бродського), розробки проблем історії розвитку економічної думки в Україні (директора Інституту економіки О.М. Румянцева), висвітлення результатів досліджень щодо практичного використання менілітових сланців Карпатської зони (директора Інституту геології корисних копалин члена-кореспондента В.Б. Порфир'єва)⁹.

У документальному блоці листування представлено листи Президії АН УРСР до вищих органів влади і управління та листи, направлені до самої Президії. Деякі з них висвітлюють питання спільної роботи Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні з педагогічними вузами України над створенням Діалектологічного атласу української мови, укомплектовування фондів Українського державного музею етнографії і художнього промислу АН, інші – організації промислового виготовлення діаскопів, сконструйованих у лабораторії мікрофільмування Державної публічної бібліотеки УРСР, впровадження в промисловість нової технології виробництва чавуну, розробленої Інститутом машинознавства і сільськогосподарської механіки, організації серійного виробництва в Інституті машинознавства та автоматики розроблених там водовимірювальних пристроїв. Частина листів інформує про результати досліджень підземних ходів під Кирилівською церквою, придбання унікальної за складом бібліотеки академіка А.Ю. Кримського, утворення в структурі Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії відділу кіно та придбання до фондів інституту рукописних матеріалів про історію українського театру. Є також листи, що торкаються питань

створення Керченського історико-археологічного заповідника, передачі Чернівецької сейсмологічної станції до складу АН УРСР та реорганізації академічної Лабораторії металофізики в інститут.

Деякі листів містять подяки: від Міністерства бавовництва УРСР Інституту будівельної механіки за вирішення проблеми зносостійкості колінчастих валів тракторів, від Всесоюзного науково-дослідного інституту авіаційних матеріалів Міністерства авіаційної промисловості СРСР відділові контактної міцності Інституту будівельної механіки і особисто академіку Б.Д. Грозіну за надану допомогу в розв'язанні проблемних питань роботи двигунів літаків. Представлені у фонді листи від Президії АН СРСР щодо передачі установ Кримського філіалу АН СРСР до складу АН УРСР та Польської академії наук з проханням надати фотокопії деяких рукописів з фондів бібліотеки Львівської філії АН УРСР¹⁰.

Проаналізувавши інформативне наповнення перерахованих видів документів, доводиться констатувати, що реальні зміни в структурі та діяльності АН підтверджуються тільки постановами Президії АН УРСР. Інші документи містять інформацію початкового або проміжного етапу вирішення піднятих питань і проблем до остаточного їхнього розв'язання в уряді чи партійних органах. Тому, на наш погляд, варто окремо розглянути таку групу документів, як постанови та розпорядження Рад Міністрів УРСР та СРСР, ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. В архівному фонді Президії НАН України було виявлено значну кількість постанов і розпоряджень РМ УРСР та ЦК КПУ – як тих, що безпосередньо торкаються наукової та організаційної діяльності Академії, так і щодо питань загально-республіканського та союзного масштабу, в розв'язанні яких брали участь установи АН УРСР. Серед них – три спільні постанови РМ УРСР та ЦК КП(б)У, якими до складу АН УРСР з системи Комітету в справах культурно-освітніх установ при РМ УРСР передавався комплекс музейних установ Т.Г. Шевченка (Київський державний музей, Канівський державний заповідник-могила, Київський будинок-музей), в складі АН утворювався Український державний музей етнографії і художнього промислу та Інститут гірничої механіки ім. М.М. Федорова реорганізувався в Інститут гірничої справи.

У цьому блоці представлено постанови Ради Міністрів УРСР, що стосуються структурних змін в АН УРСР. Відповідно до них було припинено діяльність академічних комісій з рослинництва і тва-

ринництва, у Львові організовано філіал АН та вирішено питання про розміщення його установ, передано до складу Академії літературно-меморіальний музей Т.Г. Шевченка в с. Шевченкове Вільшанського району Київської області та мережу українських заповідників, на базі академічного Інституту клінічної фізіології ім. О.О. Богомольця та Інституту експериментальної біології та патології ім. О.О. Богомольця Міністерства охорони здоров'я УРСР організовано Інститут фізіології, переміщено Інститут чорної металургії з Києва до Дніпропетровська, організовано Одеську біологічну станцію Інституту гідробіології. За деякими постановами вирішувались питання зміни назв академічних установ – Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка та Інституту історії України, які втратили «українську» номінацію у власних назвах і з 1952 р. називалися просто Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка та Інститут історії, присвоєння Інституту фізіології імені академіка О.О. Богомольця, яке з технічних причин не було вказане в постанові РМ УРСР від 27 січня 1953 р. про організацію інституту, хоч обидва інститути, на базі яких створено новий інститут, носили ім'я академіка О.О. Богомольця. Інші постанови стосуються науково-дослідної діяльності академічних установ – розвитку дослідницьких робіт в галузі енергохімічного використання місцевих палив, надання допомоги будівництву газопроводу Дашава–Київ–Брянськ–Москва для забезпечення подачі природного газу до Москви до кінця 1951 р., пропозицій Інституту геології корисних копалин АН УРСР щодо застосування в будівництві менілітових сланців та впровадження в народне господарство закінчених Академією наук науково-дослідних робіт.

Окремі розпорядження РМ УРСР підтверджують передачу до складу АН УРСР сейсмічних станцій «Ужгород» та «Львів», установ Кримського філіалу АН СРСР, дозволу на організацію Кафедри філософії і Кафедри іноземних мов з метою кращої підготовки аспірантів¹¹.

Видовий склад документів фондів особового походження видатних учених НАН України та фондів окремих академічних установ, що зберігаються в Інституті архівознавства НБУВ, представлений інформаціями, довідками, доповідними записками, листами, зверненнями, протоколами та звітами. Інформації та довідки стосуються питань науково-дослідної роботи установ АН УРСР у 1951–1955 рр., зокрема, перспективних завдань розвитку мікробіологічної науки,

науково-дослідної роботи Львівського державного музею етнографії та художньої промисловості та комплексної експедиції АН УРСР з розробки заходів щодо освоєння земель в районі будівництва Верхньо-Інгулецької зрошувальної системи, співпраці Інституту зоології АН УРСР з ученими наукових установ союзних республік та стану роботи його експериментальних баз, зв'язків Інституту суспільних наук АН УРСР з науковими установами та вченими АН СРСР¹².

Листи є тією групою документів, яка містить найбільш різнопланову інформацію, оскільки стосується і наукової діяльності, і співпраці АН з різними установами як у розв'язанні науково-дослідних та науково-практичних питань, так і в площині культурних зв'язків. Насамперед, звертають на себе увагу листи, що торкаються впровадження розробок учених академічних установ у промисловість та народне господарство. Таким є лист начальника ветеринарного управління Міністерства сільського господарства УРСР до директора Інституту мікробіології АН УРСР академіка В.Г. Дроботька про схвалення запропонованого Інститутом плану впровадження протибруцельозних заходів у колгоспах Київської області; лист директора Інституту біохімії АН УРСР академіка О.В. Палладіна до міністра охорони здоров'я УРСР П.Л. Шупика, що містить прохання організувати промислове виробництво препарату АТФ, розробленого інститутом; лист Головного управління водних шляхів та гідротехнічних споруд Міністерства морського та річкового флоту СРСР до директора Інституту гідрології та гідротехніки АН УРСР академіка Г.Й. Сухомела про зміну правил технічної експлуатації річкового флоту СРСР за результатами досліджень інституту¹³.

Питання наукової співпраці піднято в листах Інституту математики АН УРСР до Ленінградської обласної експлуатаційної контори «Ленсільенерго» (співпраця в оснащенні Рождественської ГЕС автоматичними приладами вимірювання рівня води); директора Інституту загальної та неорганічної хімії АН УРСР академіка О.В. Думанського до директора Інституту використання газу АН УРСР В.Ф. Копитова (співпраця в розробці дослідної установки для активації і регенерації вугілля); голови Комісії з історії техніки АН УРСР академіка І.Т. Швеця до заступника голови Львівського філіалу АН УРСР члена-кореспондента Я.І. Середи щодо створення львівського філіалу комісії і участі в його роботі остан-

нього; директора Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР академіка О.І. Білецького до директора Польсько-радянського інституту професора З. Млинарського про встановлення книгообміну між установами. Характерним зразком співпраці на ниві культури є лист Президента АН УРСР академіка О.В. Палладіна до голови Комітету в справах культурно-освітніх установ при РМ Грузинської РСР В.О. Хатіашвілі про надання Академією допомоги в створенні музею Лесі Українки у м. Сурамі, де поетеса померла і була похована¹⁴.

Доповідні записки, за незначним винятком, складені керівниками академічних установ і направлені до Президії АН УРСР. Серед них – записка Інституту зоології про стан наукової роботи Зоологічного музею та пропозиції щодо її покращення, записка Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка про заходи щодо перебудови роботи інституту та про зустріч науковців інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР з ученими Китайської Народної Республіки, записка Інституту фізичної хімії ім. Л.В. Писаржевського про необхідність покращення умов роботи відділу хімії ізотопів інституту. Доповідні записки керівників установ та самої Президії до ЦК КП(б)У та РМ УРСР торкаються питань стану роботи Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка над виданням творів класиків української літератури, необхідності термінових заходів із збереження рукописів та стародруків, виявлених в різних установах Закарпатської області, стану та заходів з розвитку роботи в заповідниках та дендрологічних парках АН УРСР¹⁵.

Для характеристики діяльності АН УРСР в галузі впровадження результатів наукових розробок прислужиться перелік заводів, на яких Інститутом машинознавства і сільськогосподарської механіки АН УРСР у досліджуваний період здійснювалась робота з впровадження наукових досягнень у виробництво та виступ голови Відділу сільськогосподарських наук АН УРСР академіка П.А. Власюка на активі АН УРСР про впровадження наукових досягнень та підняття рівня сільськогосподарської науки. Інформація про популяризаторську діяльність Академії міститься в протоколі засідання Ради науково-технічної пропаганди АН УРСР про підсумки виїзду бригад учених до військових частин¹⁶.

Окремі документи стосуються вдосконалення та науково-дослідної роботи Львівського філіалу АН УРСР (заходи Львівського обкому КП(б)У), результатів роботи Полтавської гравіметричної об-

серваторії АН УРСР (звіт за 1953–1955 рр.), діяльності Комісії з охорони природи при АН УРСР (витяг з протоколу засідання про організацію Карпатського заповідника), надходження колекції наукових доповідей, виголошених на Міжнародній науково-технічній конференції з мирного використання атомної енергії в Женеві до Державної публічної бібліотеки УРСР (повідомлення бібліотеки)¹⁷.

Документи, представлені в діловодних архівах академічних установ, що входили до структури АН УРСР у 1951–1955 рр., висвітлюють діяльність конкретних установ у цей період. Однак аналіз їхнього складу та змісту дозволяє виокремити із загального масиву науково-організаційної документації ті документи, що мають найбільшу інформативну вагу для характеристики діяльності АН УРСР загалом. Наприклад, у фонді наукового архіву Головної астрономічної обсерваторії НАН України є документи, що торкаються питань затвердження складу новоорганізованого Астрономічного комітету при АН УРСР, тематики та складу експедиції з нагляду за сонячним затемненням, стану обладнання обсерваторії та умов покращення її роботи. У документах з наукового архіву Інституту технічної теплофізики НАН України висвітлено результати Міжреспубліканської наради з проблеми спалення місцевих палив та піднято питання щодо необхідності видавання журналу «Теоретическая и прикладная теплотехника». У архіві Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України інтерес становлять документи про проведену у Львові конференцію з питань розвитку виробничих сил Західних, Чернівецької та Закарпатської областей УРСР, у якій взяли участь наукові співробітники установ АН УРСР та АН СРСР, відомчих науково-дослідних інститутів, дослідних станцій, представники вищих навчальних закладів, передові працівники промислових та сільськогосподарських підприємств. Також представлена доповідна записка заступника голови Українського відділення Всесоюзного хімічного товариства ім. Д.І. Менделєєва члена-кореспондента АН УРСР Є.С. Буркзера до РМ УРСР про перспективи використання відходів підприємств хімічної, коксохімічної та металургійної промисловості УРСР. У цій записці, на підставі зібраних протягом 1951–1952 рр. матеріалів про використання відходів промислових підприємств УРСР для виробництва предметів широкого вжитку, членами товариства запропоновано цілу низку заходів, з яких тільки виробництво технічного хлористого кальцію з відходів Слов'янського содового заводу давало б понад 2 млн. тонн

продукції на рік. Документи з наукового архіву Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України висвітлюють питання стосовно процесу будівництва саду та інформують про основні наукові досягнення його колективу, представлені в павільйоні квітництва Всесоюзної сільськогосподарської виставки у 1954 р. Про найголовніші досягнення ботанічної науки в Українській РСР можна дізнатися з доповіді тимчасово виконуючого обов'язки директора Інституту ботаніки АН УРСР Г.І. Білика (архів Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України). Формування нових наукових напрямів у діяльності АН УРСР засвідчують такі документи, як положення про лабораторію спецсплавів (згодом – Інститут металокераміки і спецсплавів), виявлене в архіві Інституту проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАН України, та доповідна записка завідувача рентгеноспектральної лабораторії Інституту чорної металургії АН УРСР М.Д. Борисова до РМ УРСР про напрями наукової діяльності Лабораторії металофізики АН УРСР (архів Інституту металофізики ім. Г.В. Курдюмова НАН України). Документи з архіву Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського містять інформацію щодо реорганізації структури бібліотеки, основних результатів роботи бібліотеки в 1951 р., про план-графік видання монографій і тематичних збірників, присвячених 300-річчю возз'єднання України з Росією, а також про дуже важливий аспект діяльності бібліотеки, який мав опосередкований вплив на подальший розвиток наукових напрямів в АН УРСР – про налагодження книгообміну з країнами «народної демократії». Документи з архіву Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника містять цікаву інформацію про співпрацю з відділом наукової бібліографії та документації Польської академії наук та участь колективу бібліотеки у заходах зі святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією¹⁸.

Потенційні можливості окресленого комплексу джерел Архівного фонду НАН України для реконструкції історії діяльності Академії у 1951–1955 рр. встановлено шляхом аналізу їхнього інформативного наповнення. Інформація даних джерел дозволяє визначити ключові моменти в науково-дослідній роботі АН УРСР, провівши паралелі між плановими та звітними документами, оцінити отримані результати через призму їх впровадження у промисловість та народне господарство країни, прослідкувати структурні зміни від ініціативного звернення до остаточного законодавчого рішення і та-

ким чином відтворити загальну картину функціонування АН УРСР у досліджуваній період.

У фонді Ради Міністрів УРСР (ЦДАВО України) сконцентровано значний за обсягом масив доповідних записок, довідок, інформацій, клопотань, листів та інших видів документів, направлених до РМ УРСР від Президії АН УРСР, директорів та провідних спеціалістів академічних установ. Є в цьому масиві й ніша, заповнена документами, утвореними в стінах АН УРСР і направленими до сторонніх організацій, але надісланих до РМ УРСР з метою інформування її як вищого державного органу керування діяльністю Академії. Також присутні документи, продуковані власне Радою Міністрів – як законодавчого характеру на республіканському рівні, так й інформативного – адресовані АН УРСР, РМ СРСР та ЦК ВКП(б). Спектр піднятих у них проблемних питань дуже широкий – вони торкаються практично всіх областей діяльності Академії наук.

Інформація щодо утворення нових установ чи включення до Академії установ інших відомств висвітлена в доповідних записках Президії АН УРСР про створення у її складі Сектору історії вітчизняної техніки, про доцільність об'єднання академічного Інституту клінічної фізіології й Інституту експериментальної біології та патології МОЗ УРСР в єдиний Інститут фізіології АН УРСР, у зверненні щодо включення Прохорівського заповідника до складу Канівського музею Т.Г. Шевченка та клопотанні з приводу передачі до системи АН УРСР кримських заповідників. Процеси можливих і реальних реорганізацій, змін назв академічних установ чи переведення їх в інші міста для продовження науково-дослідної діяльності відображено у доповідних записках про реорганізацію Лабораторії проблем швидкісних машин і механізмів в Інститут турбомашинобудування, утворення на базі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії двох самостійних установ, про переведення Інституту гірничої справи ім. М.М. Федорова до Дніпропетровська та в клопотанні щодо внесення змін у назви інститутів історії України та української літератури ім. Т.Г. Шевченка. Відстоювання власних інтересів у справі збереження наявних структурних одиниць, коли над АН УРСР нависла загроза втрати цілої низки інститутів у зв'язку з черговою спробою організації Академії сільськогосподарських наук, або збереження окремих відділів у складі установ, зафіксовано в таких документах, як постанова про

недоцільність ліквідації Інституту генетики та селекції та лист директора згаданого інституту академіка В.Я. Юр'єва до Голови РМ УРСР Н.Т. Кальченка з того ж приводу, лист Президії АН УРСР до заступника Керуючого справами РМ УРСР С.Г. Горохова про недоцільність передачі кабінету мистецтв бібліотеки Львівської філії АН УРСР до Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва, колективний лист провідних діячів мистецтва УРСР до Голови РМ СРСР Г.М. Маленкова щодо недоцільності ліквідації відділу історії образотворчого мистецтва Інституту суспільних наук АН УРСР¹⁹.

Про науковий доробок установ, загальний стан дослідної роботи інформують довідки Президії АН УРСР про Сектор тваринництва АН УРСР та його роботу, дослідження нафтоносності Криму; Інституту лісівництва АН УРСР про стан і перспективи науково-виробничих робіт та дендропарку «Тростянець». Аспекти дослідної діяльності висвітлено в інформаціях Інституту ентомології та фітопатології про результати з передпосівної обробки насіння цукрового буряка гексахлораном для боротьби з довгоносиком, Президії АН УРСР про роботи, спрямовані на захист рослин та боротьбу зі шкідниками сільськогосподарських культур, короткому звіті інститутів математики та геологічних наук АН УРСР про роботу з покращення водопостачання колгоспів у південних областях УРСР; доповідних записках директора Інституту ботаніки академіка Д.К. Зерова до заступника Голови РМ УРСР В.В. Мацкевича про виведення та запровадження в сільське господарство нового сорту кліщовини, Президії АН УРСР про стан академічних заповідників; заходах АН УРСР щодо покращення роботи її установ. Зразком перспективного мислення в царині науково-дослідної діяльності є довідка Президії АН УРСР про заходи щодо розширення актуальних наукових досліджень академічних установ. Активна позиція щодо залучення наукових знань в широкі маси виявлена в пропозиціях Президії АН УРСР про запровадження торгівлі академічною науковою літературою через мережу Укркниготоргу²⁰.

Про те, що Академія прагнула здобутків не тільки в теоретичній площині, але й приділяла значну увагу практичному застосуванню результатів наукових досліджень, свідчать такі документи, як звернення Президії АН УРСР до РМ УРСР з проханням посприяти запровадженню у виробництво нової технології виплавки сталі в мартенівських печах, розробленої в академічних установах, про-

позиції Інституту теплоенергетики АН УРСР щодо запровадження нової техніки в енергетичний сектор республіки, повідомлення заступника голови РМ УРСР Г.О. Онищенко до АН УРСР про доцільність проведення її установами акліматизації амурських риб в українських водоймах на основі проведених власних досліджень. Оцінити участь АН УРСР у розробці питань загальносоюзного та республіканського масштабу можливо на підставі інформації Інституту лісівництва АН УРСР про сприяння гідробудівництву, направленої до Комітету сприяння будівництву гідроелектростанцій, каналів і зрошувальних систем при Президії АН СРСР, списку науково-дослідних інститутів та вищих навчальних закладів України, залучених до розробки тематичного плану Комітету сприяння гідробудівництву при Президії АН УРСР, пропозицій Президії АН УРСР до РМ УРСР щодо створення мережі науково-дослідних установ для комплексного вирішення питань розвитку сільського господарства України²¹.

Співпрацю з іншими науковими установами відображено в листах директора Інституту лісівництва АН УРСР академіка П.С. Погребняка до Президії Туркменської філії АН СРСР, який просить надати допомогу в справі вирощування деревних і кущових порід, характерних для рослинності Туркменської РСР, щоб використати їх для заліснення Олешківських пісків та вирощування зелених насаджень в інших кліматично проблемних зонах УРСР, директора Інституту археології АН УРСР академіка П.П. Єфіменка керівникам відділу водогосподарських заходів РМ УРСР та українського відділення Інституту «Гідроенергопроект» про фінансове забезпечення археологічних досліджень в районах затоплення водосховища Кременчуцької ГЕС, інформації про науково-дослідну, науково-методичну та експериментальну роботу Інституту гідробіології АН УРСР в організаціях Міністерства сільського господарства УРСР²².

Турбота про зростання наукових кадрів виявлена в клопотанні Президії АН УРСР до Голови РМ УРСР Д.С. Коротченка, що стосується назрілої необхідності організувати при АН УРСР власну докторантуру і таким чином прискорити підготовку аспірантів-докторантів та спростити сам процес захисту, який в даний період діяльності АН УРСР був можливим тільки у ВАК СРСР, у Москві²³.

Проблемні питання капітального будівництва піднімаються в пояснювальній записці до генерального плану капітального будівництва АН УРСР на 1951–1955 рр. та доповідній записці Президії

АН УРСР до РМ УРСР про необхідність спорудження будівель для інститутів фізичної хімії та електротехніки АН УРСР²⁴.

Забезпечення рівня фінансування наукових досліджень, покращення матеріально-технічної бази академічних установ висвітлено в листуванні Президії АН УРСР та РМ УРСР щодо необхідності збільшення асигнувань на наукове обладнання, виділення коштів на придбання архівів українських діячів літератури і мистецтва у приватних осіб та на ремонтно-реставраційні роботи пам'яток архітектури, клопотанні щодо вирішення питання соціально-правового забезпечення команди експедиційного морського судна Інституту гідробіології АН УРСР²⁵.

Трансформацію особового складу та нюанси цього процесу зафіксовано в клопотаннях Президії АН УРСР про надання Академії права зміни штатних розписів академічних установ та про збільшення штату і затвердження нової структури Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, повідомленні Державної штатної комісії при РМ СРСР про затвердження нових штатів установ Львівської філії АН УРСР²⁶.

Представлені також документи про нагородження співробітників АН УРСР урядовими відзнаками (довідка Управління справами РМ УРСР про представлення до державних нагород співробітників АН УРСР), про заходи з увічнення пам'яті академіка Д.К. Заболотного та перенесення праху професора М.О. Грінченка з м. Уфи, де вчений був похований у 1942 р., до м. Києва (клопотання Президії АН УРСР до РМ УРСР)²⁷.

Таким же різноплановим за видовим та інформативним наповненням є й масив архівних документів, виявлених у фондах ЦДАГО України. Основним об'єктом джерелознавчого пошуку був фонд № 1 «Центральний Комітет Комуністичної партії України». У його складі представлені документи, що стосуються структурних змін у системі установ АН УРСР, – звернення, клопотання та інформування Президії АН УРСР про переведення Карадазької біологічної станції до м. Одеси (до РМ УРСР) та рішення реорганізувати Інститут машинознавства і автоматики в Інститут приладобудування і автоматики (до ЦК КП(б)У), про сприяння в організації кафедр філософії та іноземних мов при АН УРСР (до Секретаря ЦК КП(б)У І.Д. Назаренка); звернення РМ УРСР до РМ СРСР щодо необхідності проведення структурних перетворень в системі АН УРСР та її ж клопотання до ЦК КП(б)У про надання дозволу АН УРСР на

організацію в Харкові Інституту радіофізики і електроніки; лист-клопотання старшого наукового співробітника Інституту чорної металургії АН УРСР Д.С. Хорунова до Секретаря ЦК КП(б)У О.І. Іващенко про збереження групи кисневої продувки чавунів під керівництвом М.В. Луговцова в Києві за умови переведення самого інституту до Дніпропетровська²⁸.

Про наукові дослідження, що мали значну перспективу подальшого розвитку, могли при впровадженні їхніх результатів у виробництво дати значний економічний ефект або виконувалися за спеціальними розпорядженнями і постановами РМ УРСР та ЦК КП(б)У, Академія наук традиційно інформувала вищий партійний орган УРСР. Тому у фонді ЦК КП(б)У відклалися документи, що стосуються науково-дослідної діяльності АН УРСР. Зокрема, це спільне звернення Президії АН УРСР і Міністерства автомобільного транспорту УРСР до Секретаря ЦК КП(б)У Л.Г. Мельникова про можливості використання рідкого природного газу метану, отриманого Інститутом використання газу, в комунальному господарстві та промисловості АН УРСР, звернення Президії АН УРСР до ЦК КП(б)У щодо організації виробництва лікувального препарату «іманін», розробленого Інститутом мікробіології АН УРСР, довідки завідуючого сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У П.О. Дорошенка про проведені установами Львівського філіалу АН УРСР дослідження ефективності використання менілітових сланців в якості нового виду добрив та завідуючого сектором відділу науки і вищих навчальних закладів ЦК КП(б)У Г. Єфименка про можливості організації при АН УРСР докторантури. Серед документів цієї групи також лист президії Українського ентомологічного товариства до Секретаря ЦК КП(б)У Л.Г. Мельникова та Голови РМ УРСР Д.С. Коротченка щодо застосування пропозицій членів товариства в боротьбі зі шкідниками сільськогосподарських культур та доповідна записка члена-кореспондента АН УРСР В.А. Мовчана до Секретаря ЦК КП(б)У О.І. Кириченка про стан і перспективи розвитку ставкового рибного господарства в колгоспах УРСР²⁹.

Узгодження в ЦК КП(б)У потребували і такі моменти в діяльності АН УРСР, як започаткування нових наукових досліджень, зміни в плановій тематиці. Тому в складі фонду відклалося звернення директора Інституту геологічних наук АН УРСР академіка В.Г. Бондарчука про необхідність комплексного вивчення природних багатств східних Карпат, лист Інституту економіки про зміни в

дослідній роботі відділу економіки сільського господарства інституту в зв'язку зі створенням Академії сільськогосподарських наук УРСР та довідка відділу науки і культури ЦК КП(б)У про необхідність включення до плану роботи установ АН УРСР тематики з вивчення методу виробництва вітаміну В₁₂³⁰.

У складі фонду виокремлюється блок документів, які до тієї чи іншої міри демонструють контроль з боку ЦК КП(б)У за науково-дослідною та організаційною діяльністю АН УРСР. Однією зі складових цього блоку є документи, що інформують про роботи, які підлягали контролю ЦК через їхнє стратегічно важливе для держави значення. Зокрема, в листі директора Інституту електрозварювання Є.О. Патона до Секретаря ЦК КП(б)У Л.Г. Мельникова йдеться про проведення підготовчих робіт і виготовлення спеціального обладнання для зварювання блоків мосту через Дніпро у Києві, а в листі Головного вченого секретаря Президії АН УРСР академіка І.Т. Швеця до нього ж про перспективи розвитку Інституту фізики (у цей період було закінчено будівництво інститутського ядерного реактора, і його планували широко використовувати в експериментальних дослідженнях цілої низки установ). Дуже близьким до даної тематики є зміст доповідних записок Президії АН УРСР до ЦК КП(б)У про роботу Фізико-технічного інституту в галузі радіофізики і електроніки та необхідність створення окремого інституту в системі АН УРСР, дирекції Інституту теплоенергетики – про досягнення інституту в галузі покращення балістичних і фізико-хімічних якостей пороху та довідки про необхідність впровадження у виробничу практику методу отримання залізних порошків через відновлення природним газом, розробленого Лабораторією спеціальних сплавів АН УРСР³¹.

Моменти ідеологічного контролю виявляються в документах, що торкаються діяльності установ Львівської філії АН УРСР, яка ще з повоєнних років перебувала під пильним наглядом. Це доповідна записка завідуючого сектором відділу науки і вузів ЦК КП(б)У А. Павленка про надання допомоги в розвитку науково-дослідної діяльності Інституту суспільних наук, постанова бюро Львівського обкому КП(б)У «Про роботу Інституту суспільних наук Львівського філіалу АН УРСР», звітна доповідь голови Львівської філії АН УРСР академіка Й.З. Штокала про роботу її установ та довідка відділу науки і вищих навчальних закладів ЦК КП(б)У про стан роботи з видання праць співробітників АН УРСР – уродженців за-

хідних областей. Навіть питання збільшення штату установ Львівського філіалу Академії вирішувалося через ЦК КП(б)У, про що свідчить відповідне клопотання³².

Формування нового погляду на історію України в рамках єдиної держави, якою був на той час Радянський Союз, та курс на «зближення» двох братніх народів простежуються в листі дирекції Інституту історії України про роботу над виданням «Історія Української РСР», повідомленні Президії АН УРСР про випуск Інститутом мовознавства першого тому Українсько-російського словника та доповідній записці про заходи у справі поліпшення діяльності Інституту філософії АН УРСР³³. Як видно із звернення Президії АН УРСР до Секретаря ЦК КП(б)У І.Д. Назаренка, налагодження міжнародних зв'язків будь-якого формату, в т.ч. і міжнародного книгообміну Державної публічної бібліотеки АН УРСР, також залежали від схвалення ЦК КП(б)У³⁴.

Пильна увага виявлялася також до змін, що відбувалися у керівному складі АН УРСР та її установ. По це свідчать довідка завідуючого відділом науки і вищих навчальних закладів ЦК КПУ С.В. Червоненка до Секретаря ЦК КПУ Л.Г. Мельникова про кандидатури виборних керівних працівників АН УРСР та протокол спільної наради вченої ради і партійного бюро Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона АН УРСР про увічнення пам'яті акад. Є.О. Патона та висунення на посаду директора інституту Б.Є. Патона³⁵. Завдяки клопотанню Президії АН УРСР до Секретаря ЦК КПУ О.І. Кириченка про диференціацію посадових окладів керівного складу науково-дослідних установ АН УРСР, доповідній записці відділу науки і культури ЦК КП(б)У про порушення клопотання перед урядом СРСР щодо виділення АН СРСР трьох додаткових вакансій для обрання до її складу українських учених та клопотання Першого секретаря ЦК КПУ О.І. Кириченка до Президії ЦК КПКР про поновлення для АН УРСР академічних звань, щоб урівняти її дійсних членів у правах з академіками АН СРСР, дізнаємося, що й ці аспекти діяльності АН не залишалися без уваги³⁶.

Багато документів, виявлених у фондах ЦДАГО України, стосуються видавничої діяльності АН УРСР. Серед них – пропозиції щодо покращення роботи Видавництва АН УРСР, довідка Президії АН УРСР про заходи, спрямовані на популяризацію та зниження збитковості академічних видань, доповідна записка відділу науки і культури ЦК КПУ до Секретаря ЦК КПУ І.Д. Назаренка про стан

підготовки до видання праць інститутів Відділу суспільних наук напередодні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією, витяг з протоколу засідання вченої ради Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця АН УРСР про недоцільність злиття журналів «Вопросы физиологии» та «Медичного журналу». Є окремі документи про виділення додаткових коштів для капітального будівництва та придбання наукового устаткування³⁷.

Варто відзначити блок ілюстративних документів з історії АН УРСР 1951–1955 рр., що сформувався в результаті проведеного джерелознавчого пошуку у фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С. Пшеничного, Інституту архівознавства НБУВ та архівних фондах установ НАН України і виступає додатковим візуальним рядом для відтворення загальної картини діяльності Академії наук у задекларований період свого розвитку. Серед фотодокументів представлено світлини із зображенням членів Президії сесії Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР, присвяченої 90-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, науковців АН УРСР і працівників Рубіжанського хімкомбінату під час виїзної сесії АН УРСР у м. Рубіжне, працівників Інституту гідробіології АН УРСР за проведенням біологічного аналізу риб нижньої течії Дніпра в лабораторії інституту, співробітників Інституту історії АН УРСР – авторів 1-го тому «Історії Української РСР», наукових співробітників Інституту загальної та неорганічної хімії АН УРСР під час вивчення фільтрації води через зразки ґрунтів Верхньо-Інгулецької зрошувальної системи, групу співробітників Інституту суспільних наук Львівської філії АН УРСР за розшифровкою нових документів про життя та діяльність Богдана Хмельницького, учасників наукової експедиції АН УРСР на розкопках Добраничівської стоянки та цілу низку інших³⁸.

Підсумовуючи даний огляд джерел з історії НАН України періоду 1951–1955 рр., варто зазначити, що він присвячений найінформативнішим із виявлених протягом дослідження документів. Результати, отримані в процесі аналізу інформативного наповнення загального комплексу джерел, дозволяють стверджувати, що він містить взаємодоповнюючу документальну інформацію, достатню для успішної реконструкції історії НАН України у 1951–1955 рр., а саме: встановлення основних етапів розвитку, дослідження тематики наукової діяльності та отриманих результатів, визначення ступеня їхнього застосування в промисловості та народному господарстві

країни та ступеня представлення у видавничій продукції України, дослідження причин трансформації структурної побудови Академії цього періоду, встановлення персонального складу дійсних членів, членів-кореспондентів та наукових співробітників НАН України.

¹ История Академии наук Украинской ССР. – К., 1979. – 835 с.; *Терлецький В.М.* Академія наук Української РСР, 1919–1969 : Корот. іст. нарис. – К., 1969. – 295 с.; *Тонкаль В.Ю.* Академія наук Української РСР. – К., 1980. – 433 с.; Академія наук Української ССР : История и современность / А.П. Шпак, В.П. Цемко, В.Д. Новиков и др. – К., 1990. – 432 с.; Рання історія Академії наук України (1918–1921)/ Храмов Ю., Руда С., Павленко Ю., Кучмаренко В. – К., 1993. – 247 с.; *Полонська-Василенко Н.Д.* Українська академія наук. Нарис історії. – К., 1993. – 576 с.; Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті, 1918–1998 / Кульчицький С.В., Павленко Ю.В., Руда С.П., Храмов Ю.О. – К., 2000. – 527 с.; *Матвеева Л.В.* Нариси з історії Всеукраїнської Академії наук. – К., 2003. – 296 с.; Національна академія наук України : проблеми розвитку та входження в європейський науковий простір / Онищенко О.С., Малицький Б.А., Онопрієнко В.І. та ін.. – К., 2007. – 679 с.; Національна академія наук України. 1918–2008 : до 90-річчя від дня заснування. – К., 2008. – 624 с.; Інститут історії України НАН України. – К., 2006. – 818 с.; Інститут українознавства імені І.П. Крип'якевича Національної академії наук. Наукова діяльність, структура, працівники. – Л., 2001. – 336 с.; *Кондратенко О.Ю.* Українська академічна історична наука (1944–1956 рр.). – К., 2009. – 284 с. та ін.

² *Онищенко О.С.* 85 років Національної академії наук України: Історія формування вітчизняного комплексу фундаментальної науки // Вісн. НАН України. – 2004.– № 1.– С. 15–22; *Онищенко О.С.* Діяльність Національної академії наук України в системі МААН // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Мінськ, 2007.– С. 31–39; *Онопрієнко В.* Найкращий знавець неорганічної природи України (з нагоди 150-річчя з дня народження академіка П.А. Тутковського)// Вісн. НАН України. – 2008. – № 3. – С. 55–65; *Онищенко О., Дубровіна Л.* Голівна академічна бібліотека України (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського) в контексті ХХ ст. // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського. – 2006.– Вип. 15.– С. 11–21; *Онищенко О.С.* Віхи історичного шляху // Вісн. НАН України. – 2009. – № 1. – С. 3–15.

³ Історія Академії наук України (1918–1923) : Документи і матеріали. – К., 1993.– 571 с.; Історія Національної академії наук України (1924–1928) : Документи і матеріали. – К., 1998. – 762 с.; Історія Національної академії наук України (1929–1933) : Документи і матеріали. – К., 1998. – 537 с.; Історія Національної академії наук України (1918–1933) : Науково-довід-

ковий апарат. – К., 2002. – 448 с.; Історія Національної академії наук України (1934–1937) : Документи і матеріали. – К., 2003. – 832 с.; Історія Національної академії наук України (1938–1941) : Документи і матеріали. – К., 2003. – 920 с.; Історія Національної академії наук України (1941–1945). Ч. 1. Документи і матеріали. – К., 2007. – 808 с.; Історія Національної академії наук України (1941–1945). Ч. 2. Додатки. – К., 2007. – 576 с.; Історія Національної академії наук України (1946–1950). Ч. 1. Документи і матеріали. – К., 2008. – 604 с.; Історія Національної академії наук України. 1946–1950. Ч. 2. Додатки. – К., 2008. – 716 с.

⁴ Арх. Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 405–407, 472–475, 523–531, 579–588, 643–651.

⁵ Палладін О.В. Звіт про роботу Академії наук Української РСР у 1951 році // Вісн. АН УРСР. – 1952. – № 5. – С. 9.

⁶ Арх. Президії НАН України, ф. 251, оп. «Планова комісія», спр. 421, арк. 1–22.

⁷ Там само, оп. 1, спр. 503, арк. 9–10, 26–28; спр. 620, арк. 137–137 зв.; спр. 680, арк. 377–378, 399–400.

⁸ Там само, спр. 503, арк. 269–270, 574–575; спр. 505, арк. 51; спр. 562, арк. 164; спр. 618, арк. 214–217; спр. 620, арк. 158–160; спр. 676, арк. 16–16 зв.; спр. 678, арк. 298–298 зв.; спр. 680, арк. 263–266.

⁹ Там само, оп. 1, спр. 571, арк. 116–117; спр. 632, арк. 73–74; оп. 8 «Відділення», спр. 194, арк. 63; оп. «Планова комісія», спр. 799, арк. 30–31.

¹⁰ Там само, оп. 1, спр. 387, арк. 119–123, 213–218; спр. 504, арк. 380–383; спр. 675, арк. 24–26, 70–72, 274–276; спр. 677, арк. 34–35, 218–223; спр. 679, арк. 217–219.

¹¹ Там само, оп. 8 «Відділення», спр. 194, арк. 45; оп. 1, спр. 402, арк. 387; спр. 488, арк. 535; спр. 505, арк. 34; спр. 561, арк. 68, 300, 517–522; спр. 571, арк. 116–117; спр. 679, арк. 437–438.

¹² Там само, оп. 1, спр. 392, арк. 55, 62–63, 65, 184–185; спр. 392-а, арк. 123–127; спр. 395, арк. 66, 136; спр. 505, арк. 292; спр. 508, арк. 13, 77–78, 111–112, 310; спр. 565, арк. 6–7.

¹³ ІА НБУВ, ф. 20, оп. 2, спр. 8, арк. 27–37; ф. 258, оп. 1, спр. 258, арк. 5; ф. 345, оп. 1, спр. 100, арк. 24–27, 102.

¹⁴ Там само, ф. 3, оп. 3, спр. 46, арк. 1; ф. 21, оп. 2, спр. 32, арк. 21; ф. 25, оп. 2, спр. 21, арк. 18.

¹⁵ Там само, ф. 260, оп. 2, спр. 22, арк. 57; ф. 261, оп. 1, спр. 252, арк. 18, спр. 425, арк. 17; ф. 264, оп. 1, спр. 262, арк. 14; ф. 345, оп. 1, спр. 101, арк. 12–13.

¹⁶ Там само, ф. 7, оп. 3, спр. 45, арк. 1–4; ф. 139, оп. 3, спр. 92, арк. 13–23; ф. 258, оп. 1, спр. 218, арк. 1–8; ф. 261, оп. 1, спр. 252, арк. 30–34, спр. 340, арк. 22, спр. 384, арк. 4, 7–8, 42–45.

¹⁷ Там само, ф. 7, оп. 3, спр. 9, арк. 7–8; ф. 48, оп. 1, спр. 141, арк. 22–25; ф. 63, оп. 2, спр. 60, арк. 1–6.

¹⁸ Там само, ф. 139, оп. 3, спр. 88, арк. 5–9; ф. 203, оп. 2, спр. 12, арк. 15–18; ф. 264, оп. 1, спр. 298, арк. 31; ф. 345, оп. 1, спр. 83, арк. 133–140.

¹⁹ Наук. арх. Головної астроном. обсерваторії НАН України, оп. 1, спр. 108, арк. 5–7; Наук. арх. Ін-ту техн. теплофізики НАН України, оп. 1, спр. 69, арк. 18–27, спр. 155, арк. 53–55; Наук. арх. Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України, оп. 1, спр. 288, арк. 1–7, спр. 288, арк. 119–123; Наук. арх. Нац. ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України, оп. 1, спр. 89, арк. 21–26, спр. 106, арк. 1–6; Наук. арх. Ін-ту пробл. матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАН України, оп. 1, спр. 3, арк. 1–5; Наук. арх. Ін-ту металофізики ім. Г.В. Курдюмова НАН України, оп. 1, спр. 47, арк. 7–11; Наук. арх. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського, оп. 1, спр. 799, арк. 39–43, 44–45; спр. 820, арк. 19–19 зв.; спр. 822, арк. 44–46; спр. 840, арк. 1; Наук. арх. Львів. нац. наук. б-ки ім. В. Стефаніка НАН України, оп. 1, спр. 408, арк. 1–1 зв., спр. 539, арк. 2.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 8, спр. 4478, арк. 145–147; спр. 4480, арк. 56; спр. 4481, арк. 217–218; спр. 4761, арк. 13; спр. 7080, арк. 38–45, 196–197; спр. 7081, арк. 180–181; спр. 10690, арк. 98–99; оп. 9, спр. 1171, арк. 82–86 зв.; спр. 1189, арк. 127–128; спр. 2491, арк. 6–10.

²¹ Там само, спр. 2413, арк. 104–111, 130–160; спр. 2504, арк. 33–35; спр. 3406, арк. 146; спр. 4480, арк. 24–25; спр. 6309, арк. 86–88; спр. 7080, арк. 229–241; спр. 10727, арк. 2–3; спр. 10831, арк. 37–38.

²² Там само, ф. 2, оп. 8, спр. 3700, арк. 50–51; спр. 3716, арк. 22–23; спр. 4481, арк. 167–169; спр. 4482, арк. 201–206; ф. 4567, оп. 1, спр. 67, арк. 46; спр. 10299, арк. 21.

²³ Там само, ф. 2, оп. 8, спр. 10863, арк. 65–65 зв.; спр. 12027, арк. 1–27; ф. 4567, оп. 1, спр. 67.

²⁴ Там само, спр. 4478, арк. 334–335.

²⁵ Там само, спр. 2017, арк. 156–171; спр. 4482, арк. 156–157.

²⁶ Там само, спр. 4478, арк. 1–2; спр. 9501, арк. 125–126, 160; спр. 9758, арк. 127–128.

²⁷ Там само, спр. 4762, арк. 138; спр. 7081, арк. 152–153.

²⁸ Там само, спр. 2413, арк. 54–55; спр. 9503, арк. 18; оп. 9, спр. 1190, арк. 11–12.

²⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 3514, арк. 81–83; спр. 4032, арк. 79, 100–101; оп. 30, спр. 2377, арк. 156–156 зв.; спр. 3290, арк. 25–25; спр. 3672, арк. 163–164.

³⁰ Та само, оп. 30, спр. 2384, арк. 4–8; спр. 2396, арк. 11–13; спр. 2806, арк. 42; спр. 2818, арк. 5–6; спр. 3283, арк. 204–211; спр. 3363, арк. 2–4.

³¹ Там само, оп. 24, спр. 3514, арк. 31–33; спр. 4032, арк. 36–37; оп. 30, спр. 3673, арк. 139–142.

³² Там само, оп. 24, спр. 1567, арк. 212–214; спр. 1568, арк. 10–11; спр. 3514, арк. 55–58; спр. 4158, арк. 2–5; оп. 30, спр. 2382, арк. 110.

³³ Там само, оп. 24, спр. 3778, арк. 95–97; оп. 30, спр. 2376, арк. 93; спр. 2820, арк. 1–46; спр. 2861, арк. 54–55; спр. 3292, арк. 125–127.

³⁴ Там само, оп. 30, спр. 2339, арк. 15; спр. 3282, арк. 173–174; спр. 3290, арк. 48–50.

³⁵ Там само, оп. 24, спр. 1568, арк. 4–5.

³⁶ Там само, оп. 30, спр. 2861, арк. 5–9; спр. 3290, арк. 52–56.

³⁷ Там само, оп. 24, спр. 4032, арк. 122; спр. 2716, арк. 50–51; оп. 30, спр. 3290, арк. 44–46.

³⁸ Там само, оп. 30, спр. 2377, арк. 133–135; спр. 3292, арк. 76–79, 84–85; спр. 3599, арк. 56–57.

³⁹ ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного. – 2-50166; 0-42199; 0-48659; 0-48864; ІА НБУВ, ф. 7, оп. 6, спр. 19; ф. 32, оп. 2, спр. 32; ф. 139, оп. 5, спр. 19.

Summary

The author presents a review of archival sources on the history of the NAS of Ukraine in 1951–1955 years. Some complexes of documents from various archives of Ukraine are characterized. The composition and informative content of the archive body for the further reconstruction of scientific and organizational activities of NAS of Ukraine in this time are analyzed.

Keywords: National Academy of Sciences of Ukraine, Source, history of science, document.